Dincolo și dincoace de frontiere. Exilul românesc (Particularități culturale. Recuperări necesare)

Mihaela Albu

Patria ta călătorule
e tot ce se dezvăluie
ochilor tai mereu căutători
şi adevăr e tot ce se vede
cu ochii întregii fiinţe

De unde am venit?

Din noaptea durerii fără capăt
Se ridică roiuri de stele
Şi-mi luminează calea
În lumea de aici
Icoana celeilalte.
Horia Stamatu

I. Introducere: Istorie, Geografie, Cultură

1. România perioadei staliniste. Teroare și cenzură

În România primilor ani de după cel de al doilea război mondial, o dată cu ocuparea ţării de către sovietici, se instaurase o politică de absolută teroare. Pe lângă arestări şi crime asupra elitelor țării, s-a produs și în plan cultural un alt fel de *genocid.* Opere şi volume de referinţă ale unor scriitori clasici ori ale celor din perioada interbelică au fost interzise, punându-se în loc cărțile unor scriitori sovietici ori ale celor agreaţi de noul regim prin care aceștia urmau linia de preamărire a partidului instalat cu ajutorul tancurilor sovietice. Se ajunsese la o glorificare fără limite a U.R.S.S.-ului, a personalităţii lui Stalin, impunându-se astfel un surogat de cultură ideologizată. Prin institute (ca de ex. ARLUS), prin ziare şi reviste filo-ruse, prin impunerea studierii limbii ruse în şcoli, întreaga propagandă urmărea o totală sovietizare şi proletarizare a românilor, având drept consecință pierderea libertății.

„*Scrisul a murit în România. Cuvântul în libertate nu mai există, literatura românească de azi e în patria mea un imens cimitir, în care abia mai răsare câte*

un spectru tremurător, temător de lumina zilei”, caracteriza un scriitor care reușise să scape, Alexandru Busuioceanu, situaţia din ţara ocupată.[1]

Prin intermediul ideologiei şi prin teroare se urmărea deturnarea realităţii şi ștergerea memoriei. Desigur, scopul întregului aparat propagandistic, dar şi al celui al opresiunilor fizice era de a distruge spiritualitatea și, în ultimă instanță, identitatea românilor. (Să ne amintim de teoriile lui Roller, de mistificările istorice ori chiar de introducerea lui î din i pentru a îndepărta, prin orice mijloace, ideea apartenenței la familia romanică!)

2. Spargerea frontierelor. Opțiunea exilului

În plus, îndeosebi în perioada stalinistă, dar și după aceea, pe lângă lipsa libertății de exprimare, se impusese și o îngrădire (cvasi)totală a circulației, a călătoriei în spațiul vestic, ajungându-se chiar la o lipsă a comunicării (nu numai personală, dar și în planul schimbului academic de informație) cu alte țări. Aceasta a determinat, firesc, o încercare de spargere a îngrădirilor. În aceste condiții, singura salvare – nu numai a libertății cuvântului, dar chiar a libertății fizice și, în ultimă instanță, a vieții – o va constitui părăsirea țării. Astfel, mulţi dintre intelectualii români, printre care se numărau şi personalităţi de prim ordin – politicieni, scriitori, artiști etc. – , au fost nevoiţi să ia calea exilului.

Termenul *exil* cuprinde un fenomen **nu** foarte caracteristic poporului român până la jumătatea veacului trecut, aşa cum însuşi Eliade subliniase odată, şi acoperă motivări diferite în timp. Pentru români, adevăratul şi tristul exod s-a petrecut așadar mai cu deosebire în anii de după al doilea război, odată cu instaurarea comunismului. „De-abia după 1945, exilul a devenit o trăsătură caracteristică a istoriei noastre”, observa (din interior) Monica Lovinescu[2].

„Expatrierea scriitorilor este un act voit. Au ieşit, ca să poată continua să fie scriitori. Ţara lor a fost cotropită, străinul o stăpâneşte”, scria profesorul N.I. Herescu, în *Revista scriitorilor români,* nr. 1/ 1962.

De aceea, plecarea unei părţi a intelectualităţii noastre a însemnat, pe lângă salvarea fizică a unor importanți scriitori, artiști, oameni de cultură în general, chiar și salvarea culturii autentice într-o mare măsură.

S-a ajuns – cel puţin în prima perioadă proletcultistă, în anii 50 – , ca literatura română de valoare (din cauza ideologiei impuse şi a cenzurii) să nu se mai scrie în ţară, ci, mai cu deosebire, în exil. De rolul lor au fost permanent conştienţi scriitorii emigraţi, mulţi dintre reprezentanţii importanţi fiind ctitori ori contributori la revistele româneşti editate în alte spaţii, continuând să scrie și să publice în limba

---

[1] *Revista scriitorilor români,* nr. 1/ 1962. În aceiași termeni va fi formulat răspunsul lui Busuioceanu la întrebarea scriitorului Salvador Perez Valiente într-un interviu la Radio Nacional de Madrid, un răspuns lucid şi tragic în acelaşi timp: „Cuvântul, trebuie să mărturisim, a murit în România. Cuvântul în libertate nu mai există. Literatura românească de azi e, în patria mea, un imens cimitir/…/ Nu mai există altă literatură română decât aceea a exodului, aceea a celor care trăim risipiţi azi în toate ţările din lume.” (apud Ierunca; *Românește,* Humanitas, 1991, p. 32)

[2] Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte* II, Humanitas, 1993, p. 43.

română. Pentru ei, limba şi publicaţiile româneşti constituiau simbolul Ţării, exact aşa cum afirmaseră, de exemplu, și editorii revistei ce purta un nume greu de semnificaţii: „*Fiinţa românească* e Ţara în exil, care vrea să afirme, între celelalte popoare ale lumii occidentale, dreptul poporului român la o viaţă demnă şi la o creaţie liberă." În fraza de mai sus este suficient să înlocuim titlul publicaţiei cu genericul „revistele româneşti" şi vom avea întregul crez al celor ce le editau în condiţiile grele ale exilului.

Aşadar, rolul asumat de către scriitorii din exil a fost mai cu deosebire acela de a încerca, prin toate mijloacele (scrisului!), să contracareze „umbrele stalinismului cultural" instalat în ţară[3], ducând o adevărată *politică culturală* împotriva „politizării literaturii", împotriva „degradării programatice."[4]

Sunt multe şi variate articolele şi revistele în care cei care scriau în libertate „treceau virtual granițele", arătând cu exemple concrete politica regimului din România. Toate aceste luări de atitudine demonstrează astăzi şi legătura permanentă pe care scriitorii din exil o păstrau cu cei de acasă, frontierele îngrădind numai fizic. Sunt – în acest sens – bine cunoscute afirmațiile repetate ale Monicăi Lovinescu, prin care aceasta întărea ideea că ea, alături de Virgil Ierunca, *trăiau* în continuare la București, erau cu alte cuvinte ancorați perfect în realitățile cultural-politice din țară, chiar dacă în mod concret nu se mai puteau întoarce și locuiau la Paris. Cei doi s-au implicat total în cunoașterea, analiza și promovarea literaturii române, indiferent unde era scrisă. Tot ce era valoros în România era făcut cunoscut, pe calea undelor – depășind astfel orice graniță fizică – și celor de acasă, precum și celor din exil. Aceștia, la rândul lor, continuau să scrie, iar îndemnul lui Eliade din perioada primului exil, conform căruia „emigranţii nu au dreptul de a se simţi rupţi din fenomenul românesc contemporan"[5] este emblematic pentru ceea ce a reprezentat – în libertate – fenomenul cultural românesc.

[3] v. revista *Destin,* nr. 24-25/ 1972, p. 215.
[4] Idem, p. 5.
[5] v. revista *Luceafărul*, nr. 1/ 1948, Paris.

II. *România* de dincolo de frontiere

1. *Țara* din exil

„Exilul fiind, în miniatură, o Românie dincolo de fruntarii.”
Ion Dumitru[6]

„În această revistă, scriitori și cititori, departe de țară, își află Țara.*”*

„Cuvânt înainte” în *Revista Scriitorilor Români* (München)

„Prăbuşirea în timp” de după 1945, invocată de Aron Cotuş în poezia sa, va fi totodată „o prăbuşire în spaţiu” pentru mulţi dintre intelectualii români forţaţi de istorie la dezrădăcinare. Consecinţele acestei dezrădăcinări – multiple. Drumul, traseul fiecăruia ar putea fi considerat drept simbolul unei întregi categorii.

Extrapolând teza lui Jung, conform căreia progresul a rupt omul de rădăcinile sale, putem spune că îndeosebi istoria a avut astfel de consecinţe. Plecarea, rătăcirile – pentru unii din ţară în ţară, în aşa-numita emigrare „în zig-zag”, cum o numea odată Sanda Golopenţia – în căutarea locului ideal potrivit nevoilor şi aspiraţiilor fiecăruia au însemnat dezrădăcinare şi re-plantare. Plecarea de după ocuparea țării de către trupele sovietice a fost prima de o asemenea anvergură, primul exil fără cale de întoarcere.

În noile spații, ei își transplantează limba, identitatea, întregul bagaj cultural și creează o *altă „Românie”*, alcătuită generic din ziare, reviste, cărți românești, din organizații politice și asociații culturale, din încercări de înființare de edituri și biblioteci ori din cenacluri. Chiar și extrem de bogata corespondență dintre intelectualii români din cele mai îndepărtate puncte de pe glob confirmă încă o dată că exilul românesc s-a constituit ca o adevărată „rețea”. (Acesta era termenul prin care Eva Behring, cercetător al exilului românesc, caracteriza fenomenul)

Ziarele românești (*Lumea liberă, Meridianul românesc, Cuvântul românesc, Cuvântul liber* ș.a.), revistele (începând cu *Luceafărul*, continuând cu *Caete de dor, Destin, Dialog, Ethos, Ființa românească, Limite, Revista Scriitorilor Români* ș.a.), cărțile în limba română (semnate de Mircea Eliade, Vintilă Horia, Ștefan Baciu, Aron Cotruș, Alexandru Busuioceanu, Alexandru Ciorănescu, Horia Stamatu etc., etc.), organizațiile politice (Comitetul Național Român, Fundația „Iuliu Maniu” ș.a.), asociațiile culturale („Cercul de Studii şi Cercetări al Românilor din Germania” etc.), Biblioteca Română de la Freiburg și nu în ultimul rând Cenaclul de la Neuily, organizat de către L.M. Arcade-Mămăligă dau măsura acelei *Românii*

[6] Ion Dumitru (n. 1937, în Boteni, jud. Argeş), stabilit la München din 1962, este poet, jurnalist și editor. A publicat cărți în Germania și România. Între 1964 până în 1995 a fost angajat la postul de radio *Europa liberă*. Este membru fondator al cenaclului *Apoziția.* A înființat totodată editura Jon Dumitru, unde a publicat peste 80 de titluri. Editura a mai tipărit revistele *Apoziția, Săptămâna müncheneză* și, parțial, *Curentul, Limite* și *Correspondances.*

din exil, dau măsura continuității literaturii și culturii românești dincolo de granițele actuale ale țării.

În prefața la prima antologie de poezie românească publicată în exil (Buenos Aires, 1950), Vintilă Horia accentua aceeași idee, arătând că „abia după armistițiul din August 1944 se poate vorbi în istorie de o emigrație românească, de un exod în massă care *a dat naștere peste hotarele Țării unui microcosm românesc, reprezentând, cu destulă fidelitate, trăsăturile caracteristice ale macrocosmosului originar. O lume românească a luat naștere în câțiva ani în afara spațiului românesc,* împrăștiată prin toate centrele apusului, desbinată de aceleași pasiuni politice și concentrată în jurul acelorași mituri spirituale și a acelorași tradiții culturale ca și lumea românească rămasă acasă./…/ … în spațiul imens al lumii libere s'a format de-a lungul ultimilor cinci ani *o nouă lume românească, cu ziarele, cu revistele, cu bisericile, cu instituțiile, cu idealurile și cu nevoile ei./…/* Toți, împinși către apus de vânturi diferite, mai devreme sau mai târziu înspăimântați de urgie, poartă într'un buzunar ascuns acel ban de aur pe care stă gravat, pe o parte dorul întoarcerii și pe cealaltă încrederea în întoarcere."[7]

Astfel, la o privire retrospectivă și de ansamblu a activității intelectualilor români din exil se poate deduce cu ușurință că cei plecaţi și-au asumat ei înşişi reprezentarea *Țării,* indiferent de spaţiul geografic. O mărturie directă, conștientizare a acestei misiuni, o întâlnim și în „Cuvântul înainte" al revistei *Destin: „**Elitele intelectuale româneşti**, aruncate de circumstanţele istorice, tragice, prin care trece neamul nostru, dincolo de Ţară, **constituie** pe măsura autenticităţii lor nu simple mănunchiuri sau individualităţi deplasate din spaţiul lor normal de creiaţie în spirit, ci **adevărate frânturi de ţară reprezentând întreg Universul românesc**, am putea spune **un fel de monade de viaţă şi cultură românească.** Nu se poate garanta acel proces indispensabil de continuitate culturală românească, misiune ce incumbă în mod esenţial valorilor intelectuale, nu pot fi salvate din haos esenţele sufletului românesc, nu se poate produce fenomenul necesar de integrare permanentă în destinul neamului, câtă vreme elitele intelectuale operând în libertate, adică **elementele de cultură obiectivă aflate peste graniţă** nu **sunt o prelungire rodnică în neîncetată poziţie de veghe a patriei şi a pământului românesc**."*[8]

---

[7] Horia, Vintilă, *A murit un sfânt,* 1952, pp. 7, 9.

[8] În nr. 15 al revistei *Destin*, Ştefan Baciu va sublinia importanţa publicaţiilor literare din exil, subînţelegându-se totodată valoarea întregii lor creaţii desfăşurate în alt spaţiu geografic, dar în spiritul culturii româneşti: „Acei dintre noi care într-o zi vor avea privilegiul să se întoarcă într-o ţară liberă (nu liberalizată), nu se vor întoarce nici cu vilele din Mar del Plata, sau Nisa, nici cu Cadillacurile sau Buick-urile de ultimul tip, ei într-un cufăr sau într-o ladă cu colecţia revistei DESTIN, care alături de *Fiinţa românească* şi de *Revista scriitorilor români*, înfăptuiri de dată mai recentă, dar de merit egal, **vor putea lega acolo în Ţară, firul rupt de Istorie**, pe care DESTIN l-a urmat în mod exemplar." /.../ cine poate tăgădui că revista DESTIN nu a fost o dovadă a continuităţii spiritului creator românesc peste hotare, a unui basm peste timp şi spaţiu al cuvântului românesc pe care de veacuri, noi românii, îl povestim gemând din grele patimi, pretutindeni, acolo unde şezum şi plânsem?"

Dată fiind amploarea acestei activităţi, răspândirea intelectualilor români pe tot globul şi continuitatea folosirii limbii române în cărţi, în reviste şi ziare publicate în Europa, America ori chiar Australia, considerăm că ne putem referi, generic, la o ţară „de dincolo”[9], graniţele geografice putând fi înlocuite, virtual, cu cele lingvistice. Această „Românie” de dincolo a fost astfel reprezentată de valoroşi intelectuali – scriitori, jurnalişti, oameni de ştiinţă şi nu în ultimul rând de câţiva politicieni (generalul Rădescu, liberalul Mihail Fărcăşanu ş.a.) – care au reuşit să se salveze din țara ocupată. Din locurile în care și-au găsit adăpost au luptat prin toate mijloacele și pentru conştientizarea Occidentului faţă de realităţile româneşti, asumându-şi mai ales misiunea de a duce mai departe cultura şi, în ultimă instanţă, identitatea românească ameninţate în ţară.

Având în vedere complexitatea numerică și valorică a acestor forme de manifestare, o trecere în revistă ar necesita spațiul unei cărți. Vom exemplifica doar cu una singură – un scriitor aparent destul de mediatizat după 1990, necunoscut touși la adevărata dimensiune – Virgil Ierunca.

1. Virgil Ierunca – o adevărată „instituție” românească dincolo de frontiere

2.1. Politică prin cultură

Este evident că Virgil Ierunca (ca și Monica Lovinescu) s-a făcut mai cunoscut publicului larg din România ca „voce” (datorită puterii de răspândire a undelor radio!) decât prin ceea ce a scris, dar şi din cauza precedării în timp a emisiunilor radio faţă de cărţile scrise.[10]

În Europa, aşa cum citim în rememorările Monicăi Lovinescu, „majoritatea revistelor literare apăreau la Paris din iniţiativa îndeosebi a lui Virgil Ierunca, de la

[9] În volumul său de memorii, *Peregrinări universitare europene – și nu numai* – (ed. Logos, 2010), romanistul Alexandru Niculescu, aflat ca profesor *incaricato* în Italia, descoperă „două Românii”, cea din granițele actuale și cea formată de conaționalii din exil, cei care continuau în libertate, fără cenzura comunistă, să publice și să reediteze cărți românești.

[10] Într-o analiză a activităţii celor doi, Ioan Bogdan Lefter scrie despre trecerea de la cuvântul rostit la cuvântul scris, despre „deceniile de colaborare la Radio Europa Liberă care i-au consacrat ca pe cei mai importanţi critici literari şi comentatori culturali din exil şi printre cei mai valoroşi din întreaga epocă românească postbelică (fără diferenţieri între înăuntru şi în afară). Începând din 1990, o dată cu prăbusirea regimului comunist, vocile lor radiofonice atât de cunoscute au început să se transfere, încetul cu încetul, în pagini de carte. Tot „umăr lângă umăr“, cum spuneam: mai întâi, cei doi şi-au reeditat în ţară cărţile din exil: *Undele scurte* – Monica Lovinescu (titlu prelungit apoi asupra unui întreg ciclu), *Piteşti* (devenit *Fenomenul Piteşti*) şi *Româneşte* – Virgil Ierunca (toate trei în 1990-1991, toate – ca şi cele ulterioare – la Editura Humanitas, cu care au contracte de exclusivitate). Apoi, au trecut la prelucrarea materiei din emisiunile de la *Europa Liberă.* A rezultat un şir de volume care reconstituie în linii generale ampla lor acţiune de cartografiere a culturii române postbelice: cele cinci cărţi în prelungirea *Undelor scurte* ale Monicăi Lovinescu, *Subiect şi predicat* (1993), *Dimpotrivă* (1994) şi *Semnul mirării* (1995) ale lui Virgil Ierunca” (v. I.B. Lefter, *Observatorul cultural,* nr. 489- 27. 08. 2009*).*

Caete de dor şi *Limite*, la *Fiinţa Românească* şi *Ethos"*[11]. Numele lui este frecvent întâlnit, şi în publicaţiile editate de alţi scriitori ori jurnalişti. În majoritatea articolelor, cuvântul său dezvăluie şi acuză. Chiar şi în articolele cu tematică propriu-zis culturală, autorul abordează cultura tot prin prisma politicului. Astfel, ansamblul conţinutului revistelor editate în diferitele ţări unde se refugiaseră intelectualii români (şi scoatem în evidenţă din nou pe cele redactate de Ierunca) demonstrează imposibilitatea separării culturii de politic. Aceasta o subliniase şi Monica Lovinescu, care ne spune – peste timp – că „În prima revistă de exil, *Luceafărul*, şi în primul cenaclu parizian, la o cafenea Corona, lângă Luvru, Mircea Eliade ne propunea drept *unice baricade posibile pe cele culturale*. În această strategie, revistele reprezentau tot atâtea *arme*." [12] În calitate de scriitor-martor şi luptător cu arma cuvântului, Ierunca a ţinut astfel cumpănă dreaptă între conaţionalii exilaţi şi cei aflaţi sub ocupaţie (prin radio). Nu altceva sublinia şi Alex.Paleologu într-un interviu din 1998: „În exilul românesc anticomunist, Virgil Ierunca ocupă un loc de rândul întâi, de prim-plan. Şi poate chiar mai mult decât alţii, care au avut o importanţă politică mai mare decât el. Adică, vreau să spun că Virgil Ierunca a avut un rol mai mare decât Vişoianu, de exemplu, în ordinea aceasta, şi Monica la fel, pentru că ei, săptămână de săptămână şi zi de zi la radio, erau în acţiune şi în actualitate, adresându-se ţării."[13] O propoziție din Jurnalul său este emblematică pentru întreaga sa activitate de *luptător* cu arma cuvântului: „… indulgenţa nu-mi stă în fire"[14].

2.2. Virgil Ierunca – scriitorul

Răsfoind presa exilului, în care Virgil Ierunca a fost prezenţă activă, citindu-i volumele publicate după 1990 în ţară, cititorul de astăzi îl va putea descoperi nu numai ca luptător cu arma cuvântului scris, dar şi ca talentat scriitor. Astfel, numele său semnifică şi pe acela al unui scriitor care s-ar cuveni astăzi receptat ca atare de istoria literaturii române.

Și ne vom susține argumentele începând cu un pasaj dintr-o scrisoare pe care i-o adresa Mircea Eliade după citirea unor fragmente din Jurnal, publicate de Ierunca în revistele exilului: „...*adevăratele* mulţumiri sunt pentru cele două fascicule de *Jurnal* pe care le-am citit – şi recitit – cu nesaţ în *R.S.R.*[15] IV şi *Destin* 15. Ce se mai poate adăuga? **Eşti un mare scriitor**![16]

S-a remarcat nu o dată – în termeni diferiţi, dar care acopereau aceeaşi idee – că Virgil Ierunca ar putea reprezenta modelul de scriitor care nu a dat în planul literaturii o operă pe măsura potenţialului, cheltuindu-se şi sacrificând scrisul

[11] v. *Secolul 20*, nr. 10-12/ 1997 şi 1-3/ 1998, p. 173.
[12] Idem.
[13] Corbea, Ileana, Florescu, Nicolae, *Convorbiri prin timp,* Societatea Română de Radiodifuziune, 2003, p. 156.
[14] Ierunca, virgil, *Trecut-au anii,* Humanitas, 2000, p. 5.
[15] *Revista Scriitorilor Români.*
[16] Eliade, Mircea (apud Ierunca, Virgil, *Trecut-au anii…*, p. 435, s.n.)

pentru o cauză considerată net imperioasă la momentul respectiv. În cazul său, militantul – cel puţin în timpul vieţii – se pare că a pus în umbră scriitorul.

Cele ce urmează sunt doar o anticipare a unei demonstrații mai ample (care se va materializa, sperăm, într-o carte), prin care vom demonstra că Virgil Ierunca a fost şi un autentic scriitor. El și-a scris întreaga operă (cronici, eseuri, portrete, poezie, jurnal) aproape în totalitate dincolo de frontierele țării (nu luăm aici în calcul activitatea sa de dinainte de exil, timp în care se dedicase cu precădere literaturii și culturii franceze, activitate abandonată în exil).

Paleta abordată este așadar diversă. Polemist cu verb acid şi intransigenţă totală, Ierunca a semnat cronici literare, portrete de scriitori, poezie, sinteze de literatură română în ediţii franceze şi germane (*Encyclopédie de la Pléiade, Histoire générale des litérature, Dictionaire des Litératures, Lexicon der Weltliteratur im 20 Jahundert, Dictionaire du surréalisme et ses environs*), fiind în acelaşi timp şi un atent şi fin analist al epocii, care nu s-a sfiit niciodată să acuze Occidentul de orbire în faţa pericolului comunismului adus de tancurile sovietice.

Ţinând cont de potenţialul pe care scriitorul îl demonstrează în tot ceea ce a aşternut pe hârtie, cu atât mai mare este regretul în ceea ce priveşte dimensiunea oarecum redusă a operei sale. Militantul cultural şi politic s-a cheltuit pe sine în slujba unei cauze determinate de vitregiile istoriei. Dar diversitatea în plan literar demonstrează totodată profunda sa implicare în viaţa culturală a exilului românesc. Din cele puţine volume pe care le-a publicat sau din cele în care sunt adunate contribuţiile din revistele editate de el ori la care a colaborat, se poate desprinde această diversitate. Autorul excelează în toate, dar poate pe primul plan ar trebui să-i reliefăm calitatea de portretist, modalitatea de a surprinde şi prezenta trăsăturile care conturează profilul artistic ale unei personalităţi din cultura noastră (Brâncuşi, Enescu) sau ale unui prieten scriitor (Busuioceanu, Lucian Bădescu ş.a.).

Exemplificăm în cele ce urmează doar cu *arta portretului* și cu câteva observații apoi asupra *semnificației titlurilor* alese de Ierunca, subcapitole din analiza mai amplă anunțată mai sus.

Primul ar putea fi numit şi „cartea cu prieteni". Fără excepţie, portretele creionate de Ierunca, fie ca necrolog, fie prilejuite de apariţia unei cărţi, sunt toate omagii şi dovezi de nobilă prietenie, cu dreaptă măsură asupra trăsăturilor de om şi de scriitor ale celui descris. Dar cine sunt prietenii lui Virgil Ierunca? Ei se numesc Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, Constantin Noica, Dan Botta ş.a., dintre cei rămaşi în ţară, Mircea Eliade, Lucian Bădescu, Mihail Fărcăşanu, Mihai Cismărescu, Alex. Busuioceanu, Mircea Popescu, şi încă mulţi alţii – dintre cei cu care împărţea destinul de exilat.

O primă caracteristică a modalităţii de abordare portretistică este permanenta împletire a aprecierilor, a reliefării calităţii operei şi a omului cu relatarea unor întâmplări care, prin concretul faptei, întregesc personalitatea celui evocat.

Capitolele dedicate acestor prieteni pot fi receptate şi ca portrete morale, iar mulţi dintre oamenii descrişi – ca eroii tragici cu un destin determinat de istorie.

Aşadar, una dintre calităţile de scriitor ale lui Ierunca este aceea de a reuşi să cuprindă cu ajutorul cuvântului trăsăturile definitorii ale întregii dimensiuni ale celui pe care şi-a propus să-l descrie.

Discursuri îndrăgostite ar putea fi numite toate, şi nu e de mirare având în vedere personalităţile descrise cu specialul talent de a surprinde esenţa unor caractere de excepţie, de la Brâncuşi şi Enescu, până la Dinu Pillat ori Ioan Cuşa şi încă mulţi alţii.

O parte dintre numele celor care au trăit în alte spaţii nu spun nimic cititorului de astăzi (sau sunt cunoscute de foarte puţini) de vreme ce regimul comunist interzisese orice publicaţie a lor (sau care îi amintea), dar, după cum se ştie, şi mulţi dintre cei care au trăit în ţară au avut numele prohibit (sau nemediatizat) dacă făcuseră puşcărie politică sau nu intrau în corul celor care ridicau osanale mai marilor zilei.

Câţi dintre cei interesaţi de literatura şi cultura română cunosc astăzi, de exemplu, cine a fost şi mai ales care a fost activitatea lui Mircea Popescu, dar pe cea a lui Lucian Bădescu ori Alexandru Busuioceanu? Spaţiul nu ne permite a-i aduce în atenţia cititorului pe toţi. Alegem să rememorăm personalitatea unuia singur, aşa cum l-a descris Virgil Ierunca. Acesta, având vocaţia prieteniei, dar şi atitudine intransigentă faţă de oportunism, va încerca permanent să păstreze – de la Paris – dreapta măsură şi să-şi prezinte prietenii, punându-ne în faţă mai ales modele demne de urmat.

O constantă pentru majoritatea dintre trăitorii pe alte meleaguri a fost ceea ce am putea numi „românismul”, configurat de scrisul în limba maternă şi de implicarea – prin forţa cuvântului – în destinul ţării.

Unul dintre cei caracterizaţi prin dimensiunea patriotică este **Alexandru Busuioceanu**, al cărui românism este subliniat încă dintru început în textul intitulat „Alexandru Busuioceanu: între izvor şi proiect”, prin dorinţa acestuia de a publica un volum de poeme în limba română, „cu puţină vreme înainte de a muri”[17]. Imediat urmează evidenţiată – atât pentru cunoscători, cât şi pentru necunoscători – calitatea validată de „poet spaniol”, tocmai cu scopul de a accentua – şi de această dată – dimensiunea specială a multor intelectuali din exil.

Tot dintru început, cel care abia departe de ţară avea să descopere adevărata valoare şi frumuseţe ale limbii şi culturii româneşti îşi avertiza cititorii că se fereşte în portretele sale de excese, dar că, în cazul lui Busuioceanu, „orice referinţă moale la *patriotism* ori *sentimentalism* e neîncăpătoare”. Dar, dincolo de „întoarcerea la verbul românesc – ca o dezlegare de a păşi în moarte”, emblema de „autentic poet” se cuvenea subliniată pentru cei care se cantonează încă în „graba de a orândui după aparenţe”[18]. Aceste „aparenţe” sunt apoi imediat aduse în atenţie – şi anume calitatea excepţională în alt domeniu – aceea de „apreciat critic şi istoric al artelor” care, se subînţelege, o estompase pe aceea de poet, precum şi un motiv major

---

[17] Ierunca, Virgil, *Subiect şi predicat*, Humanitas,1993, p. 23.
[18] Ibidem, p. 24.

(comun tuturor confraţilor nevoiţi să-şi părăsească ţara) – destinul neprielnic care a făcut ca mare parte din poezia sa, „ca vrere de expresie integrală”, să apară nu în ţară, ci în exil.

Într-un alt palier al observaţiei asupra tehnicii folosite de portretist, amintim şi accentuarea unei afirmaţii printr-o negaţie din aceeaşi sferă semantică generală. Un exemplu este amintirea faptului că Busuioceanu a fost „colaborator neobosit al *Gândirii*”, dar „poezia sa *nu poate fi încadrată aici*”[19]. În analiza lui Ierunca, şi omul, şi opera sa sunt dominate de „întrebarea de conştiinţă” şi astfel, exigenţa majoră este „a conferi poeziei harul torturat al cunoaşterii” (Ibid.).

Pentru a-i apropia şi mai mult cititorului român poezia lui Busuioceanu, analistul recurge la o raportare cu o sferă cunoscută – situându-l „între Blaga şi Voiculescu”, imediat urmând însă diferenţa specifică, reliefată prin două citate semnificative şi sintetizatoare asupra poeziei celor doi.

Într-o manieră de apropiere în trepte sau de focalizare cu un spot în cercuri din ce în ce mai largi, urmează departajarea temporală (şi cu subînţelesuri valorice!) – poezia scrisă în ţară, între 1915 – 1928, şi cea din exil, fiecare cu succinte, dar pertinente caracteristici diferenţiatoare. Exemplificările cu poeme din ţară aduc în discuţie „întâlnirea” cu Blaga şi nicidecum „influenţa”: în timp ce Blaga „e palid de cădere”, iar „fiorii metafizici îl silesc să-şi încarce mitic cuvintele”, Busuioceanu (cel din prima perioadă) are „o rezervă senină (...) motivată de viziunea lui cosmică, netulburată şi neameninţată”[20].

În schimb, încercarea la care l-a supus viaţa, deştărarea, exilul, „loc privilegiat al întrebării, al torturii de a trăi şi mai ales de a nu putea muri”, îi determină celui plecat o nouă treaptă în creaţie, poezia lui Busuioceanu (re)dobândind – cum atât de măiestrit lexical ştie să o prindă analistul – „tăriile ei primordiale: de arsură şi rugăciune, de blestem, descântec şi ţipăt” . Analiza şi exemplificările ce urmează demonstrează apoi „arsura şi rugăciunea”, Ierunca sintetizând adesea, aproape aforistic, principalele caracteristici („Toată poezia lui Al. Busuioceanu se desfăşoară sub semnul întunecimilor” sau „Există la Al. Busuioceanu o voinţă de a crea, dar şi de a suferi suferinţa îndepărtării [...] *Ţara din gând* e poate singurul poem în care un exilat a *văzut* cu adevărat chipul ţării înainte de re-vedere”[21].

Publicat în 1962, portretul de scriitor al lui Busuioceanu va avea un pandant într-un text ce purta simplu doar numele autorului, text inserat în volumul intitulat *Româneşte*, apărut pentru prima dată la editura „Fundaţia Universitară *Carol I”* din Paris în 1964. Îl întâlnim aici mai aproape pe omul Busuioceanu, capabil de pasiune şi generozitate, înnobilat cu darul ales al prieteniei şi altruismului, dar şi pe specialistul de mare clasă în artă plastică, muzică, poezie şi istorie veche.

Ceea ce părea să depăşească însă toate acestea în definirea caracterului său ales era „obsesia României”, dragostea pentru ţara natală, dar şi durerea exilatului faţă de situaţia în care ajunsese în timpul în care „Cuvântul în libertate nu mai există”.

[19] Ibid., p. 25.
[20] Ibid., p. 26.
[21] Ibid. pp. 28, 30.

În cel de al treilea volum, intitulat *Dimpotrivă*, numele lui Busuioceanu se întâlneşte din nou (şi se pare că este singura personalitate asupra căreia se va opri Ierunca de trei ori!). De data aceasta, este salutată cu bucurie „recunoaşterea lui Al. Busuioceanu” şi în ţară „după îndelungatul surghiun intelectual al operei şi memoriei” scriitorului, prilejuit de publicarea la editura Meridiane a volumului *Scrieri despre artă.* Considerată „o dreptate postumă”, Ierunca va sublinia mai întâi „importanţa unuia dintre cei mai de seamă cărturari ai noştri, pentru care arta înseamnă conştiinţă, sens şi semn al adevărurilor ce transced orizontul pur al frumosului”[22]. Spirit complex, cu valenţe către multe domenii ale culturii, va insista Ierunca, Al. Busuioceanu a excelat în toate. În acest caz, îi este reliefată cu deosebire latura de critic de artă, volumul editat în ţară fiind considerat „un model al genului”, „o lucrare de referinţă”, cu atât mai mult cu cât unele dintre studiile incluse sunt traduse în româneşte şi astfel, „mulţi (cititori) le vor citi, poate, pentru prima dată” abia acum, de vreme ce numele şi opera sa fuseseră interzise în ţară.

2.2.1. Semantica titlurilor - *avantpremieră* a pamfletelor

Cărţile lui Ierunca şi nu mai puţin capitolele în care acestea sunt structurate surprind cititorul prin titlurile alese. Acestea – de cele mai multe ori – sunt inedite şi realizează o trimitere aluzivă la alte câmpuri semantice. Dăm numai câteva exemple:

Subiect şi predicat este unul dintre ele, dar la fel de deosebite sunt *Semnul mirării,* precum şi capitolele intitulate „Trepte” ori „Priviri”. *Româneşte* poate avea – pentru cititorul de astăzi, trecut prin exerciţiul de compromitere şi desemantizare a oricărei forme de expresie din sfera patriotismului – cel puţin o conotaţie desuetă. Autorul prevede posibila reacţie şi explică alegerea, dar şi menţinerea titlului (la a doua ediţie, cea din ţară, de după căderea comunismului) prin determinantele istorico-politice: „Până mai ieri, şi poate chiar şi în zilele noastre, un asemenea titlu ar fi sunat sforăitor, ridicol. În acea epocă, nu. Dimpotrivă: când ţara suferea nu numai un proces de desfiinţare, datorită unei ideologii totalitare, ci şi unul de rusificare implacabilă, a pune accentul (grav) pe valorile româneşti însemna, de fapt, o sfidare a vremurilor”[23]. *Dimpotrivă* se înscrie pe aceeaşi stare determinată de presiunea politicului asupra fenomenului cultural. Într-o atitudine de împotrivire sugerată de tiltu, analistul epocii (prin toate coordonatele acesteia – de la cea politică la cea culturală) dezvăluie, fără menajamente, tot ceea ce nu se putea spune direct în ţara ocupată.

Și astfel, de la titlul unei cărți sau al unui capitol și până la textele propriu-zise, Ierunca utilizează arta şi tehnica *pamfletului* ca pe o armă a *împotrivirii.*

Dacă în capitolele de portrete dedicate unor înalte spirite intelectuale (şi morale!) dezvăluirile asupra aservirii/ „turcirii” unei părţi a intelectualităţii româneşti erau oarecum tangenţiale, în cel intitulat mai mult decât grăitor –

[22] Ierunca, *Semnul mirării*, Humanitas, 1995, p. 52.
[23] Ierunca, *Dimpotrivă,* Humanitas, 1993, p. 7.

„Dimpotrivă" – acestea sunt nu numai detaliate, dar şi extrem de directe şi necruţătoare. Tonul este nu o dată de pamflet vitriolant, izvorât din indignarea şi durerea provocată de „ruşinea în care s-a înecat o bună parte din scriitorimea română"[24].

Mai mult. Dacă *tăcerea* celor care nu se adaptaseră noului regim şi nu colaborau cu acesta (v. Blaga, Barbu, Dan Botta ş.a.) era privită cu admiraţie şi respect, *a nu tăcea* în exil, adică a dezvălui aservirea unor scriitori faţă de noul regim, a alcătui acea „antologie a ruşinii" şi a supune oprobiului public oportunismul şi carierismul, deveniseră pentru Ierunca unul dintre sensurile vieţii. „Nu tăcem şi nu vom tăcea", o spune textual scriitorul, angrenat de departe în lupta de conştientizare a cititorilor asupra „glasului mercenarilor ce ţin isonul stăpânirii". De aceea, ştiind că a primit acea „procură invizibilă", ştie şi că are datoria „ţipătului", „datoria mărturisirii"[25].

Astfel, cartografierea diferitelor tipuri şi grade de „turcire", ca şi a motivaţiilor acesteia demonstrează o bună cunoaştere nu numai a ceea ce se întâmpla în ţară, dar şi a caracterului fiecăruia dintre acei, cum îi numeşte fără menajamente de prisos, „ingineri ai sufletelor moarte". Caracterizările sunt dure, dar drepte, iar numele celor amendaţi sunt dintre cele mai mari. Dacă la G. Călinescu este vorba de „frivolitate", „amestecată cu un miticism solemn", iar la Tudor Vianu această frivolitate se suprapune peste „o condescendenţă ruşinată", la Mihai Ralea se amestecă cu „un cinism mereu aşezat", iar la Al. Rosetti cu „un neo-ciocoism estet"[26]. În sintagme nu de puţine ori ironice, când nu sunt de-a dreptul dure, etichetele sunt sigure şi definitorii. Geo Bogza, de exemplu, „care se împotrivea lumii « burgheze » din trecut cu tot patosul lui proletar, e astăzi un *academician decorat şi para-decorat care nu se mai îngrijeşte decât de măreţia adjectivului-perie"*. De la tipul „Geo Bogza"[27], radiografierea „turcirii" se mută la cei care se tem să răscolească trecutul şi devin, în termenii atât de metforic-grăitori ai celui care informează (şi acuză!), „ostateci de 180 de grade", scrisul lor trezind „un sentiment complex, ceva între dezgust, milă şi iar dezgust". Numele acestora sunt: „Traian Herseni, Ion Marin Sadoveanu, Eusebiu Camilar etc.", prin „etc.", Ierunca lăsând să se înţeleagă faptul că cei numiţi reprezintă de fapt o categorie care-i implică, desigur, şi pe alţii, bine cunoscuţi la vremea respectivă. Toţi cei numiţi mai sus stârnesc dispreţul analistului. Urmează însă „o categorie mai grea", adică cei care „au căzut în mrejele colaboraţionismului cu sfială şi distanţe." Este aceasta categoria celor „de compătimit", cei care, aşa precum Şerban Cioculescu ori Alexandru Dima, „după o tăcere de ani de zile – care va trebui înscrisă ca o exemplară cutezanţă de a rezista" – au făcut concesii pentru a reuşi să scrie şi să publice în domeniul istoriei literaturii. Numai că nu au putut rămâne în turnul de fildeş şi cum „cârdăşia cu regimul comunist îşi are riscurile ei", şi aceştia au intrat

[24] Ibid., p. 86.
[25] Ibid., p. 85.
[26] Ibid., p. 86).
[27] Lui Geo Bogza îi va dedica şi un text aparte în acelaşi capitol – „Dimpotivă" –, sub titlul concludent „Geo Bogza sau despre conştiinţa decorativă".

în corul celor care scriu „articole de actualitate”[28]. Regretând atitudinea celor doi, cu ironie şi subtilitate în deconspirarea celor supuşi regimului, Ierunca mai pomeneşte două nume: „actualitatea ar trebui lăsată neapărat pe seama unui G. Ivaşcu sau Eugen Jebeleanu”. Şi mai departe, cu aceeaşi ironie, analistul epocii scrie despre alte „două categorii care nu pun probleme”. Sensul este dezvăluit imediat ca fiind acela că aici îi poate încadra, în termeni sarcastici caragialieni, pe cei care sunt „faliţii noştri naţionali”, adică „oportuniştii de meserie”, care „îşi schimbă condeiul după sezon şi remuneraţie, după stăpân şi năpastă.” Fiind cunoscuţi şi recunoscuţi astfel, „ce scriu sau nu scriu ei n-are nici o importanţă”, opinia unor Zaharia Stancu, Demostene Botez sau Cicerone Theodorescu – o spune direct analistul – „nu interesează pe nimeni, pe absolut nimeni”[29].

III. Literatura de dincolo de frontiere. O (necesară) revizuire a canonului

„Nu avem nici o fenomenologie a exilului românesc, nici o simptomatologie motivată cultural, politic şi sociologic. Nemaivorbind de faptul că ar fi extrem de interesantă şi de necesară o sinteză asupra exilului românesc care ar releva combinaţia celor trei componente esenţiale: politic, economic şi cultural”, remarcase criticul Ion Simuț într-un articol din *România literară* (nr. 23/ 2008), dedicat prezentării valoroasei *Enciclopedii a exilului românesc* datorată lui Florin Manolescu.

„În ansamblul culturii române, literatura exilului e departe de a-şi fi găsit locul sau receptarea critică definitive ori măcar adecvate. Există, desigur, luări de poziţie semnificative, există exegeze notabile, dar o sinteză cu adevărat cuprinzătoare şi recuperatoare întârzie încă să se producă”, sublinia și Iulian Boldea în articolul „Exilul ca situație limită”[30].

Un alt cercetător al exilului românesc, Gheorghe Grigurcu, începe cronica intitulată „Despre exil în alb-negru” la volumul *Tragismul exilului românesc. Interviuri* (Sebeș, ed. Emma Bokks, 2016) cu următoarea afirmație: „În pofida aparențelor, fenomenul exilului a rămas pentru noi încă o temă insuficient elucidată, care conține nu doar virtualitățile unor interpretări, ci și de-a dreptul zone ale necunoscutului, la fel de incitante.”[31]

Ca un fel de concluzie la punctul de vedere al atitudinii față de literatura/ cultura exilului, analistă a fenomenului (din interior), Monica Lovinescu îi împarte pe cei care *mâine* ar cerceta fenomenul „în două categorii distincte și chiar antinomice”: „unii, rarisimi, pentru care tot ce ține de exil este excepțional, alții – mai numeroși

[28] Ibid., p. 87.
[29] Ibidem.
[30] v. *România literară* (nr. 41/ 2011)
[31] v. *România literară* (nr. 30-31/ 2017)

– nedispuși să-l ia în seamă și să-i confere sens și valoare. O bună parte din scriitorimea română pare a evita cât mai sistematic orice referire la exilați."[32]

Sunt așadar în România (și nu numai) cercetători (încă puțini!) care s-au aplecat asupra fenomenului, dar, desigur, în mod individual nu se poate ajunge la o recuperare și, mai ales, la o integrare pe măsura valorii culturale a celor aflați o bună parte din activitatea creatoare în exil.

De aceea, recuperarea exilului cultural românesc ar trebui să devină astăzi o necesitate de absolută urgenţă.

Este o datorie a fiecărei ţări să-şi cunoască cultura în integralitatea ei, să-şi întregească patrimoniul cultural cu tot ceea ce-i aparţine, indiferent de locul geografic unde a fost creat. Iar literatura (cel puţin cea scrisă în limba română) nu mai poate fi trecută cu vederea şi trebuie să aparţină în totalitate istoriei noastre literare. Motivaţia recuperării o aflăm nu numai în calitatea operelor create în timp dincolo de graniţele ţării, dar şi în necesitatea cunoaşterii a cât mai multor aspecte care să completeze spiritualitatea noastră. Criteriul axiologic este însă, desigur, unul principal.

Lăsând la o parte repunerea în circulaţie în anii comunismului a operei lui Eliade sau Eugen Ionescu, dar şi aceasta cenzurată şi trunchiată, putem afirma că abia din 1990 încoace a început o oarecare activitate în sensul recuperării literaturii scrise în afara graniţelor[33], în sensul introducerii în circuitul cultural din ţară a unor opere şi a unor nume interzise în comunism şi de aceea uitate sau total necunoscute generaţiilor mai noi. Această recuperare a fost însă destul de sporadică şi fără a fi susţinută cum se cuvine la nivel oficial. S-au publicat dicţionare ori istorii ale literaturii în care sunt incluşi scriitori din exil, sunt publicate cărţi şi studii dedicate celor ce până în 1989 au fost interzişi sau trecuţi în mod constant sub tăcere, dar totul poartă o certă marcă de aleatoriu şi subiectivitate, ţinând mai ales de iniţiativă personală decât de una instituţionalizată.

Cei care au contribuit (luptând uneori chiar contra curentului cvasioficial!) la reintroducerea în circuitul nostru de valori a scriitorilor din exil sunt de bună seamă cu atât mai demni de apreciat. Ceea ce i-a determinat îşi are explicaţia în cel puţin două motive. Unul rezidă în faptul că cei care au scris, au făcut cunoscut, au promovat activitatea culturală a exilului au cunoscut ei înşişi destinul celor depărtaţi de ţară (şi numim aici în primul rând pe Monica Lovinescu, dar şi pe Ion Negoiţescu ori Marian Popa), alţii, trăind permanent în ţară, având însă o viziune mult mai deschisă şi cuprinzătoare, au considerat o datorie din a readuce acasă nume de primă importanţă ale exilului românesc şi a le reintegra în circuitul de valori românesc. Un paradox poate fi subliniat aici. Aceşti scriitori sau oameni de

[32] Lovinescu, Monica, *Jurnal esențial*, Humanitas, 2010, p. 15.

[33] Nu luăm în discuţie în cazul de faţă literatura română din Republica Moldova, din Ucraina sau din Serbia, deoarece scriitorii de aici nu intră în categoria exilaţilor.

ştiinţă, ale căror opere au fost (unele) pentru prima oară tipărite acum la noi, aparţineau deja patrimoniului internaţional până să fie făcuţi cunoscuţi în ţară![34]

Dintre cei care au scris studii, articole, cărţi ori au îngrijit ediţii etc. ale scriitorilor din exil îi amintim pe Florin Manolescu[35], Nicolae Florescu[36], Cornel Ungureanu[37], Gh. Glodeanu[38], Dan Anghelescu[39], iar lista ar mai putea, din fericire, continua.

Cu siguranţă a sosit timpul, după aproape 30 de ani de la revoluţie şi în contextul unei acţiuni încă parţiale de recuperare a valorilor naţionale create în afara ţării, să reintegrăm sistematic tot ceea ce s-a creat valoros în condiţii de libertate şi să conştientizăm tot mai larg ideea că aceste valori aparțin literaturii (culturii) noastre, că fără ele suntem mai săraci cultural.

Şi insistăm pe această (re)integrare, în special pentru revizuirea canonului încă atât de restrictiv şi acreditat, din nefericire, de critici literari la care pretenţia de îndrumători şi diriguitori ai literaturii române întrece rezultatul concret. Este surprinzător să constaţi că ceea ce instituise regimul comunist şi înrădăcinase în conştiinţa unei întregi generaţii nu s-a schimbat nicidecum în esenţa sa, ci numai în aparenţă, la suprafaţă, la nivelul declarativ cu predilecţie. Cititorul format în ultimii 20 – 50 de ani, dar şi cel mai tânăr nu au alt canon în ceea ce priveşte literatura română decât ceea ce li se propune de către autoritatea unor critici care deţin poziţii cheie în reviste naţionale ori în edituri de prestigiu. Şi cei care au astăzi în jur de 60 de ani, chiar şi cei din generaţia de 20-25 de ani au fost şi sunt dirijaţi şi cantonaţi

---

[34] Să dăm numai exemplul lui Alexandru Ciorănescu, al lui Ştefan Baciu sau Vintilă Horia, deşi sunt încă mulţi alţii bine cunoscuţi în mediile artistice sau ştiinţifice din alte ţări.

[35] Dicţionarul regretatului profesor Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989* (Ed. Compania, 2003) a devenit deja un instrument de referinţă şi de maximă utilitate pentru cercetătorul acestei laturi a culturii româneşti.

[36] Rolul lui Nicolae Florescu în acţiunea de reintegrare a scriitorilor români din exil este cunoscut cercetătorilor, cel puţin dacă ne gândim la reeditarea revistei *Caiete de dor* şi la activitatea editurii „Jurnalul literar". Cuvinte de maximă apreciere asupra activităţii sale găsim (de exemplu) din partea lui Ion Papuc în *Convorbiri literare*, cuvinte inserate în cadrul cronicii sale la o carte dedicată fraţilor Fărcăşanu, carte pe care o prefaţase cu maximă competenţă chiar Nicolae Florescu. „Îl recomada pentru acesta", apreciază Ion Papuc, „şi competenţele sale de istoric literar, şi ţinuta sa morală şi politică de personalitate care a făcut pentru cunoaşterea, pentru integrarea emigraţiei române postbelice mai mult decât instituţiile culturale ale ţării adunate la un loc, cu toate fondurile lor uriaşe. Prin *Jurnalul literar,* prin editura adiacentă acestuia, dând dovadă de un exemplar devotament faţă de valorile naţionale, a adus acasă mare parte din exilul la care mă refer." (v. Ion Papuc, „Cei doi fraţi Fărcăşanu", în *Convorbiri literare*, nr. 5 (161), mai, 2009, pp. 111-112.

[37] *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului* (vol.I-1995, vol.II-2000), *Mircea Eliade şi literatura exilului* (1995) ș.a.

[38] Principalele lucrări în care profesorul Gheorghe Glodeanu dedică studii unor scriitori din exil, integrându-i în aria mai largă a scriitorilor români contemporani, sunt *Incursiuni în literatura diasporei şi a disidenţei* (Ed. Libra, Bucureşti, 1999) şi *Măştile lui Proteu* (Libra, 2005).

[39] Articolele apărute în diferite reviste din țară, dar și din străinătate, dar mai cu deosebire cărțile publicate (împreună cu Mihaela Albu) aduc în atenție scriitori de mare importanță în plan literar (și cultural, pe ansamblu), ca Vintilă Horia ori Mircea Popescu, precum și prima revistă literară a exilului nostru – *Luceafărul.* Amintesc aici și cele două volume semnate de mine și dedicate presei literare din exil (ed. Timpul, Iași, 2009, 2011), precum și monografia *Memoria exilului românesc – ziarul* Lumea liberă *din New York* (2008).

în cam aceleaşi canoane. Diferenţele nu sunt de esenţă, ci de nume – unele respinse cu vehemenţă, luând în discuţie mai mult omul decât opera, altele ridicate pe un piedestal mai mult sau mai puţin subiectiv de vreme ce autorii fac parte din aceeaşi grupare literară ori chiar din acelaşi partid. Schimbarea, am afirmat mai sus, este numai la suprafaţă şi nicidecum una de esenţă. Sunt consderaţi scriitori canonici în continuare aceleaşi nume promovate în anii de dinainte de 1989, cu foarte mici excepţii, şi acelea prin excludere, şi nu prin adăugare. Ceea ce a fost interzis de către comunişti este astfel readus în istoria literaturii române, dar numai în plan superficial şi mai ales subiectiv.

A lua în discuţie şi a propune un nou canon devine de aceea o necesitate. Pentru a pune pe gânduri pe cititorul deschis la noi tipare vom reproduce un citat dintr-o relatare a lui Dan Cichir privind „fuga" unuia dintre scriitorii importanţi – şi doar parţial recuperaţi – ai literaturii noastre. Este vorba despre Petru Dumitriu, un nume cunoscut de generaţia vârstnică, destul de puţin de către cei tineri. Petru Dumitriu, autorul *Cronicii de familie*, era în anii 50-60 (1947 – debutul cu volumul de nuvele *Euridice* şi 1960 – anul plecării sale în occident) considerat cel mai important scriitor român al momentului. Paradoxul îl aflăm însă în afirmaţia lui Dan Ciachir şi anume faptul că, în anul debutului lui Petru Dumitriu, o altă carte apăruse pe piaţă, dar fusese repede retrasă şi topită: „La vremea respectivă, *singurul său concurent literar* era Pavel Chihaia, cu doi ani mai mare, autor al unui roman strălucit, *Blocada*, tipărit în decembrie 1947, retras apoi din librării şi topit."[40] Câţi dintre cititorii de astăzi au auzit cel puţin numele lui Pavel Chihaia? Întrebarea noastră este, desigur, retorică, fiindcă răspunsul îl ştim dinainte.

Un alt exemplu – oarecum comic, dacă nu ar fi tragic în esenţa lui – referitor la „intrările", dar şi la „ieşirile" din dicţionarele de literatură, la acceptarea sau nonacceptarea unor scriitori în funcţie de realitatea politică de la un moment dat, la interzicerea unor nume, dar chiar şi a dicţionarelor în întregime ori a cărţilor după aceleaşi criterii, mai ales dacă scriitorul respectiv „fugea" spre o lume mai liberă.

Este vorba despre Matei Călinescu, profesorul şi criticul literar de mare notorietate care, în prima ediţie a *Dicţionarului de scriitori români* al lui Marian Popa, era cuprins, firesc, la litera C. În ediţia a doua (1977), când Matei Călinescu era autorul unor cărţi de referinţă pentru critica şi teoria literară, după plecarea sa în Statele Unite, numele său nu mai este înregistrat. Într-un interviu cu Leo Butnaru, criticul comentează cu ironie amară această situaţie (emblematică, în fond, pentru toţi cei care părăseau România comunistă)[41].

---

[40] Dan Ciachir, „Fuga lui Petru Dumitriu", în *Convorbiri literare",* nr. 5 (161), mai 2009, p. 119.

[41] „În prima ediţie a *Dicţionarului* său, cea din 1973, numele meu figura (autorul mersese cu bunăvoinţa până acolo încât îmi comunicase includerea în volum înainte de apariţia sa); în a doua ediţie, lărgită şi adăugită, fusesem eliminat, pentru că, bănuiesc, autorul n-a mai avut posibilitatea să mă consulte, dar în mod mai probabil pentru că intrasem în inefabilitate (adică părăsisem România lui Ceauşescu şi mă stabilisem în Statele Unite). De ce nu-l întrebaţi pe Marian Popa însuşi, care pe vremea aceea lucra, între altele, la o instituţie discretă – secţia ontologie, subsecţia ontologie ficţională – şi el v-ar putea lămuri mai bine?! mai ales că el însuşi s-a desubstanţializat la un moment dat prin Germania. Oare dicţionarul lui se mai putea consulta în bibliotecile publice în

De altfel, aşa cum consemna cu amărăciune în Jurnalul său Virgil Ierunca, „Cu excepţiile ştiute, exilul este şi asta: o repetată uitare.” (…) „Faptul că Horia Stamatu este, fără îndoială, unul dintre poeţii majori postbelici rămâne un secret de iniţiaţi. Că Luc Bădescu a ajuns profesor de literatură franceză la Sorbona (poate unicul străin şi refugiat în acest caz), cu o teză de doctorat ce a făcut vâlvă în cercurile universitare pariziene, interesează pe vreun universitar român?” (…) „În general supravieţuitorii devin rari. Unii au o operă. Alţii o poveste. Cei mai mulţi o ratare, grăind şi ea despre vremurile sub care au stat.” (…) „Starea de exil, chiar atunci când e permanentă, nu poate fi concepută şi suportată decât dacă o trăieşti ca pe un fragment.”[42]

Toate aceste „fracturi” ale istoriei noastre literare vor trebui la un moment dat înregistrate într-o arhivă cuprinzătoare pentru generaţiile care urmează. În fond, sunt parte din istoria noastră culturală şi nu numai. În momentul actual le „culegem” din surse diverse şi încercăm să contribuim la o imagine generală.

O conştiinţă extrem de trează a intelectualităţii noastre, silită să trăiască departe de ţară, Monica Lovinescu îşi va nota în Jurnale fapte, întâmplări, situaţii, adică tot ceea ce aparţinea de experienţa (tragică) a exilului şi va folosi apoi aceste notaţii în cărțile pe care le-a dat publicităţii cu scopul manifest de păstrare în memoria celor ce vor urma.

Ideea aceasta – exprimată tranşant la un moment dat – că scrie pentru ca „realitatea aceasta caducă a exilului să nu se lase înghiţită de uitare”[43] ne obligă cu atât mai mult astăzi pe noi să nu continuăm a ignora talerul celălalt al balanţei culturii româneşti. Numai punând în el tot ceea ce s-a întâmplat valoros cultural dincolo de graniţele ţării vom putea restabili echilibrul și șterge, într-un fel, frontierele.

Ceea ce se petrece (încă) astăzi privind recuperarea literaturii noastre scrise în afara ţării poate fi legat peste timp cu cele afirmate cândva, paradoxal şi şocant (în 1959, la un simpozion internaţional), de un intelectual de talia lui Tudor Vianu: *„Nu există literatură română în afară de aceea care se scrie înlăuntrul graniţelor Republicii Populare Române.”*[44]

Iată o aberaţie emisă, din nefericire, de către unul dintre criticii şi esteticienii noştri importanţi care, supunându-se unei ideologii străine şi făcând jocul puterii comuniste, subsuma pe atunci cultura geografiei! Despre această – curioasă – afirmaţie s-a făcut vorbire numai în exil; în ţară, nici măcar acum nu este cunoscută de prea mulţi. O va amenda însă, printre alţii, Isabela Vasiliu-Scraba. Aceasta, comentând „democraţia actuală”, aminteşte şi afirmaţia lui Tudor Vianu, dar face

vremea când el era dispărut?” (v. „Numai marii scriitori sunt şi mari critici”, interviu cu Leo Butnaru, în *Luceafărul de dimineaţă*, nr. 23, 8 iulie 2009, p. 8).

[42] Ierunca, Virgil, *Trecuta-au anii*, p. 6.

[43] Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, Humanitas, 2008, p. 512.

[44] v. N. I. Herescu, *Literatură şi Geografie*, *în Destin*, Caietul nr. 12/ 1962.

referire şi la o altă *Istorie a literaturii române* şi la o altă „autoritate" în materie, amendându-i de asemenea părerile:

„În opinia criticului agreat de oamenii Moscovei, literatura română s-ar restrânge la ce s-a scris şi la ce s-a tipărit cu învoirea cenzurii comuniste[45]. În ciuda evidentei ei falsităţi, asemenea părere a fost perpetuată (în diferite forme) până acum. Un exemplu îl oferă însuşi criticul Alex. Ștefănescu: Pretinzând a da seamă de valorile literaturii noastre de după anii patruzeci (unde o lăsase G. Călinescu) până în zilele noastre, în *Istoria…* sa recent apărută, el exclude mai toată literatura exilului românesc de după 1944."

Trecând în revistă cuprinsul voluminoasei *Istorii* (replică tot la Călinescu sau, cu alte cuvinte ... „nasc şi-n zilele noastre" astfel de tomuri!), constatăm că Alex. Ştefănescu alege dintre autorii exilaţi aproape numai pe cei care într-un fel sau altul au reluat legăturile cu România după 1989 (Matei Vişniec, Dorin Tudoran, Bujor Nedelcovici, Matei Călinescu ş.a.). Dacă printre scriitorii care au trăit o parte însemnată din viaţă în afara ţării îl include şi pe Horia Stamatu, de exemplu, demonstrează că nu-i înţelege nici opera poetică, nici eseistica. Ba chiar mai mult. Citând cuvintele lui Eugen Ionescu de extremă apreciere la adresa poetului Stamatu - „un mare poet, poate cel mai mare al României actuale[46]", criticul Ştefănescu pare a voi cu tot dinadinsul să fie original şi să-l contrazică! Cât despre valoroasele eseuri filosofice ale lui Horia Stamatu, autorul *Istoriei,* se rezumă la a spune că are o „argumentaţie tautologică" şi se bazează pe o „erudiţie etalată fără graţie." Iată un model clar de a spune nimic şi a te ascunde după cuvinte când nu înţelegi nimic din ideile filosofice ale autorului a cărui operă ţi-ai propus să o analizezi!

În finalul *Istoriei...*, deşi alocă un spaţiu unui capitol intitulat sugestiv „Întregirea literaturii române", nu face decât să constate că după '89 au fost luaţi în considerare şi scriitori români din alte ţări şi dă o listă (incompletă!) cu numele acestora, repartizaţi geografic, incluzând totodată şi provinciile aparţinând azi altor ţări. „Expansiunea reprezintă de fapt o întregire", va conchide criticul. Numai că ... adevărata „reîntregire" ar fi constat în analiza operelor acestora şi încadrarea lor în rândul celorlalte scrieri produse în ţară. Şi, în fond, punând acest aşa-zis capitol la sfârşit, nu face altceva decât să-i marginalizeze din nou pe scriitorii care au fost oricum „ex-centrizaţi" de vitregiile istoriei!

În opoziţie cu practica oficială din România, doi critici literari români aflaţi în exil, Ion Negoiţescu şi Marian Popa, au putut avea o privire mai cuprinzătoare

[45] „Formularea explicită ne aparţine, Tudor Vianu vorbind numai de literatura «din ţară», atunci când a trebuit să-şi spună părerea despre scrierile celor «inexistenţi» în ţară şi existenţi în exil" (v. Isabela Vasiliu-Scraba, „Din ungherele democraţiei actuale", http://www.isabelavs.go.ro/Articole/varlam3.htm)

[46] Această apreciere o făcuse Eugen Ionescu în Cuvântul înainte intitulat „Scrieţi româneşte!" pentru revista *Agora*, nr. 1/ 1978, iar în necrologul apărut în *Lupta* (13 iulie 1989) de la Paris, tot Eugen Ionescu va scrie: „Era un mare poet. Poate cel mai mare al României actuale. La Stamatu, verbul poetic este demers spiritual. Poezia lui, ca orice adevărată poezie, ştie că sacrul şi profanul au drumuri diferite şi că numai această deosebire rostuieşte fiinţarea noastră aici…O poezie mistică. Deloc întâmplător, Stamatu a tălmăcit în româneşte pe Sfântul Ioan al Crucii: „Les biens imenses de Dieu ne peuvent être contenues que dans un coeur vide et solitaire."

asupra literaturii noastre, privire pornită dintr-o concepţie nepărtinitoare – obiectivitatea venind şi din distanţa care oferă perspectivă. Ei au diferenţiat scriitorii exclusiv după criterii estetice, făcând abstracţie de locul în care trăiesc sau scriu. Și astfel, în *istoriile* lor, literatura exilului este încadrată firesc literaturii române, cu atât mai mult cu cât aceasta cuprinde nu de puţine ori opere de mare valoare. A existat astfel, din fericire, dincolo de cenzura comunistă, o contrapondere a maculaturii proletcultiste, a acelei false literaturi, scrise într-o jalnică limbă de lemn şi cu o vizibilă misiune tezistă. Este, din păcate, încă ignorată sau necunoscută.

IV. Concluzii

Pentru a privi literatura română dintr-o perspectivă corectă şi totalizatoare este necesar să depăşim canonul propus timp îndelungat de către critica obligată de cenzura comunistă la compromisuri (din păcate aplicată în parte – din inerţie sau necunoaştere – şi astăzi). Excluderea scriitorilor români care nu au trăit în ţară (cu câteva excepţii) a fost (şi este încă) o realitate care văduveşte istoria literaturii române de multe valori autentice.

Reintegrarea în istoria literaturii române a publicaţiilor litereare şi a operelor apărute în afara graniţelor ţării a devenit astăzi un imperativ absolut. Literatura şi geografia sunt două noţiuni care nu se intersectează în planul valoric.

Studiile privind literatura exilului românesc, reeditarea textelor de valoare scrise în limba română, precum şi traduceri din cele publicate în alte limbi trebuie să contrabalanseze unele opinii de astăzi (răuvoitoare, dar mai ales bazate pe necunoaştere!), legate peste timp cu cele expuse în 1959!) de către Tudor Vianu (citate mai sus).

Privind retrospectiv, prin presa literară din exil, precum şi prin volumele de poezie, proză şi eseu putem demonstra că în perioada stalinistă *literatură română se scria – cu deosebire – în afara graniţelor* şi aceasta pentru că, aşa cum afirmase Herescu, „Arta nu cunoaşte hotare”[47].

Dincolo şi *dincoace* de frontierele actuale, literatura română este parte dintr-un întreg – cultura română!

[47] Referindu-se la *zidul* care desparte cele două „lumi” – estul şi vestul, profesorul N. I. Herescu îşi va intitula al doilea foileton (din revista *Destin)* „Literatură şi Geografie” (octombrie 1959), asociind două discipline care, aparent, nu au tangenţă. Numai că, în vremea respectivă, silogismul cu care îşi deschide comentariul – „Arta nu cunoaşte hotare” – îşi pierduse complet sensul. De la formele concrete ale hotarelor, la care (cum metaforic se exprimă autorul), „vama a ajuns mai greu de trecut decât cele nouă vămi ale văzduhului din basmele copilăriei”, se ajunge la „vameşii literaturii, de pază la hotarele spiritului, gata să înhaţe scriitorii şi să-i închidă într-un ţarc împrejmuit cu sârmă ghimpată.”